

Bartosz K. Truskowski

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: b.truskowski@hotmail.com

ORCID 0000-0002-5568-5807

DOI: 10.15290/mhi.2019.18.02.06

Z prac ministerialnych nad ujednoczeniem prawa chowania zmarłych w II Rzeczypospolitej

ABSTRAKT

Artykuł ma na celu przedstawienie wieloletniego procesu kształtowania się ustawy o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonów z 1932 r. oraz uzupełniającego ją rozporządzenia wykonawczego z 1933 r. Przez zarys historii zwyczajów dotyczących pochówku, a także dziejów regulacji prawnych z nim związanych od starożytności po XIX w., autor dociera do odrodzonego po latach zaborów państwa polskiego, które próbowało podjąć w tej dziedzinie własną działalność ustawodawczą. Podstawowe przepisy sanitarne związane z ekshumacją i przewożeniem zwłok udało się uchwalić bardzo szybko po odzyskaniu niepodległości, jednak kompleksowej i ujednoczającej tę trudną tematykę ustawy Polska międzywojenna doczekała się dopiero na początku lat trzydziestych. Na podstawie archiwalnych akt z Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego autor podejmuje się przedstawienia chronologii prac nad ustawą z 1932 r. i oceny tego ponaddziesięcioletniego procesu.

ABSTRACT

From the ministerial work on the unification of burial law in the Second Polish Republic

The article aims to present the long-term process of forming the Burial and Determining the Cause of Death Act of 1932 and its implementing regulation of 1933. Through the outline of the history of burial customs and the related legal rules from antiquity to the 19th century, the author focuses on interwar Poland, re-established after years of non-existence, which tried to undertake its own legislative activity in

this field. Basic sanitary regulations regarding the exhumation and transportation of corpses were passed very quickly, but the comprehensive and unifying legal act in the matter of burial was not established until the beginning of the 1930s. On the basis of archival files of the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment, the author undertakes to present the chronology of work on the act of 1932, and to evaluate this process, which lasted over a decade.

Słowa kluczowe: prawo chowania zmarłych, zakładanie cmentarzy, miejsca pochówku, przepisy sanitarne, Polska międzywojenna, II Rzeczpospolita

Key words: burial law, establishment of cemeteries, burial grounds, sanitary regulations, interwar Poland, the Second Polish Republic

Pochówek na przestrzeni dziejów. Zwyczaje i regulacje prawne

Śmierć towarzyszy ludzkości od początku jej istnienia, a wraz z nią problematyka postępowania wobec jej materialnej pozostałości. Od narodzin pierwszych kultur i cywilizacji miała ona wymiar podwójny – porządkowo-sanitarny oraz sakralno-kulturowy. Ten pierwszy miał podłoże praktyczne, gdyż celem było usunięcie zwłok i zabezpieczenie przed ich rozkładem w miejscach wspólnego zamieszkania i społecznego funkcjonowania. Pojawienie się zorganizowanego podejścia do szczątków ludzkich w postaci pochówku ziemnego czy ciałopalenia należałoby jednak wiązać głównie z uczuciami wyższymi i podłożem sakralno-kulturowym, gdyż związane z nimi działania wyraźnie wykraczały poza zwykłe uprzątnięcie zwłok.

Obrzędy pogrzebowe miały przede wszystkim na celu pożegnanie zmarłego, oddanie mu pośmiertnej czci i szacunku, a w połączeniu z wierzeniami o istotach wyższych i życiu po śmierci, często polegały również na wyświadczeniu mu ostatniej posługi. Obecność zwłok w przestrzeni publicznej mogła budzić powszechny niepokój, a nawet strach, stąd też zazwyczaj starano się szybko odseparować od społeczeństwa tego rodzaju świadectwa nieuchronnej śmierci¹. Każda kultura i religia wykształciła własne zwyczaje i tradycje pogrzebowe, cmentarze w wielu przypadkach stały się więc materialnym wyrażeniem ich tożsamości, a ich ochrona związana była z poczuciem bezpieczeństwa kulturowego². Dlatego też miejsca pochówku do dziś są bardzo istotnym źródłem wiedzy o dawnych

¹ A. Majdecka-Strzeżek, *Historyczne cmentarze ogrody pamięci jako wyróżniki krajobrazu kulturowego*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2012/2-A, z. 7, s. 72.

² W. Hrynicki, *Bezpieczeństwo kulturowe na przykładzie ochrony miejsc spoczynku*, [w:] *Zbornik vedeckých a odborných prác, Národná a medzinárodná bezpečnosť*, Liptowski Mikuláš 2012, s. 155.

społecznościach. W okresie neolitu upowszechniły się trzy formy pochówku, które stosowano również w późniejszych epokach: groby kamienne, cmentarzyska szkieletowe lub całopalne oraz kurhany³. Przez długi czas sama organizacja pochówków i zakładanie cmentarzy regulowane było przez prawo zwyczajowe i powiązane z nim prawo religijne. Wraz z organizacją ośrodków państwowych i utrwalaniem się systemów władzy tematyka pogrzebów zaczęła wkraczać również w sferę prawną⁴.

W starożytnym Rzymie nie organizowano cmentarzy jako wydzielonych obiektów, początkowo zwłoki można było pochować w dowolnym miejscu, później jednak zakazano grzebania i palenia zwłok w obrębie miast, grobowce lokowano więc przy drogach wyjazdowych z ośrodków miejskich⁵. Od V w. wraz z ekspansją chrześcijaństwa możemy zauważyć zmianę w podejściu do zwłok i grobów związaną z kultem świętych⁶. Powoli przestawano się ich obawiać i separować poza obręby mieszkalne, zakaz ten zniesiono na ziemiach byłego Cesarstwa Zachodniorzymskiego w VI w., a w Cesarstwie Bizantyńskim w X w⁷. Cmentarze przykościelne stały się podstawowym miejscem pochówku, do czego przyczyniła się decyzja Soboru Rzymskiego z 1059 r., która nadała im status „pól świętych” i włączyła je w obszar kościelny⁸.

Na ziemiach polskich na terenach dotychczasowych cmentarzy słowiańskich zaczęto budować świątynie chrześcijańskie dla zamazania ich pogańskiego charakteru⁹. Grzebanie zmarłych stało się w zasadzie wyłączną domeną wyznaniową, a polskie synody systematycznie prowadziły w tym zakresie działalność prawodawczą. Ustanowiły m.in. obowiązek ogradzania cmentarzy i obsadzania ich drzewami w celu ochrony przed pożarami, nakaz umieszczania kraty w bramach wejściowych, obowiązek utrzymywania na nich porządku przez plebanów czy zakaz grzebania zwłok w polu¹⁰.

³ D. Janicki, *Cmentarze w polskim prawie administracyjnym*, „Security, Economy and Law” 2014, nr 4, s. 5.

⁴ J. Mazurkiewicz, *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, Wrocław 2010, s. 599. J. Mazurkiewicz zwraca jednak uwagę, że problematyka cmentarna zawsze posiadała charakterystyczny i silny kontekst pozaprawny, na co wpływ miały uwarunkowania religijne, polityczne, obyczajowe czy ekonomiczne. W cytowanej pracy autor wyczerpująco opisuje problematykę ochrony praw osobistych zmarłego na podstawie ustawy z 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych, jednak wiele podniesionych zagadnień można odnieść do analogicznych przepisów wcześniej obowiązujących, szczególnie do ustawy z 17 marca 1932 r. o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu.

⁵ K. Starzecka, *Lokalizacja cmentarza wyznaniowego w świetle przepisów prawa polskiego o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2014, t. 17, s. 175. Dla bardziej wyczerpującego przekroju historii chowania zmarłych warto zajrzeć do: Z. Chodyński, *Cmentarz*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. 3, Warszawa 1874, s. 421-437.

⁶ A. Majdecka-Strzeżek, op. cit., s. 72-74.

⁷ A. Długozima, *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*, Warszawa 2011, s. 59.

⁸ D. Janicki, op. cit., s. 5-6.

⁹ Ibidem.

¹⁰ A. Długozima, op. cit., s. 60.

Dominacja przykościelnych nekropolii utrzymała się aż do drugiej połowy XVIII w. Wtedy to władze państwowe zaczęły ingerować w regulacje dotyczące pochówków, kierując się chęcią poprawy warunków sanitarnych. Pionierem okazała się Francja, która zamknęła wszystkie cmentarze w miastach i nakazała otwieranie nowych poza murami miejskimi i obrębami osiedli¹¹. Państwowymi aktami prawnymi zaczęto także ustalać zasady ich zakładania i grzebania zmarłych. Wkrótce tropem tym poczęła powoli podążać cała Europa zachodnia, a prawdziwie przełomowy okazał się wiek XIX, w którym zmiany tego typu stały się powszechne. Duży wpływ na opinię publiczną, dotychczas niechętną zmianom, wywarła praca doktora George'a Alfreda Walkera z 1839 r., w której twierdził, że gazy wydzielane w trakcie rozkładu ciał mogą być zabójcze dla każdego, kto ma z nimi regularny kontakt¹².

W Rzeczypospolitej donośny głos w tej sprawie zabrał marszałek wielki koronny Stanisław Lubomirski w swoim apelu do władz kościelnych z sierpnia 1770 r.¹³. W ostatnich latach jej istnienia podejmowano także działania praktyczne, na mocy zarządzenia Komisji Policji Obojga Narodów z 18 lutego 1792 r. rozpoczęto akcję zamykania cmentarzy przykościelnych i zmiany lokalizacji grzebania zmarłych, która trwała również po sfinalizowaniu zaborów¹⁴.

Na terenach pierwszego rozbioru próbowano zaprowadzić tego typu porządku już wcześniej. W dzielnicy pruskiej miało o tym przesądzić rozporządzenie króla Fryderyka II z 1773 r., a w zaborze austriackim dekret cesarza Józefa II wydany 11 grudnia 1783 r.¹⁵. Na terytorium rosyjskim sprawę uregulowano później, analogiczną ustawę cara Aleksandra I uchwalono w 1817 r.¹⁶. W praktyce jednak nadal często chowano zmarłych przy kościołach lub w samych świątyniach jeszcze lata po wprowadzeniu w życie powyższych aktów, a zmiany wprowadzano powoli i etapami¹⁷.

¹¹ Ibidem, s. 62.

¹² Zob. G. A. Walker, *Gatherings from grave yards: particularly those of London: with a concise history of the modes of interment among different nations, from the earliest periods. And a detail of dangerous and fatal results produced by the unwise and revolting custom of inhuming the dead in the midst of the living*, London 1839.

¹³ „Aby ogólnie wszelkie cmentarze od dalszego pogrzebania zmarłych wolne zostały, a natychmiast inne miejsca od miast tutejszych dalsze, na wolnym powietrzu, ku obrządkowi temu pobożnemu zdadne, na spoczynek zmarłych wybrane i wyznaczone były”. Zob. J. Kolbuszewski, *Cmentarze*, Wrocław 1996, s. 182.

¹⁴ *Uniwersał do Miast Wolnych względem cmentarzy i szlachtuzów*, Suplement do „Gazety Warszawskiej” 1792, nr 20, s. 1.

¹⁵ A. Dłużgozima, op. cit., s. 65-66.

¹⁶ J. Dziobek-Romański, *Cmentarze – zarys regulacji historycznych, prawnych i kanonicznych*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1999, t. XIII, s. 10-11.

¹⁷ Ibidem. Świadczą o tym późniejsze akty prawne wprowadzające sankcje za niedostosowanie się do tych przepisów, jak austriackie rozporządzenie z 9 września 1784 r., czy w praktyce powielające obowiązujące już regulacje, jak pruskie rozporządzenie z 1810 r.

W Królestwie Polskim prawo podchodzące do tematu pochówków w sposób na ówczesne czasy kompleksowy uchwalono 31 maja 1846 r., kiedy to Rada Administracyjna wydała postanowienie o chowaniu zmarłych¹⁸. Pierwsza jego część traktowała o zapobieżeniu chowania ludzi znajdujących się w stanie pozornej śmierci¹⁹. W drugiej części mogliśmy znaleźć przepisy sanitarno-porządkowe²⁰. Zwłoki miały być chowane wyłącznie na cmentarzach grzebalnych funkcjonujących w każdej parafii lub gminie duchownej (bądź wspólnych dla paru parafii lub gmin). Każdy z nich miał mieć wydzielone miejsce do chowania osób innych chrześcijańskich wyznań, które nie miały w pobliżu urządzonego cmentarza swojego wyznania. W grobach kościelnych można było chować wyłącznie biskupów, zakonników i zakonnice oraz założycieli danego kościoła. Posiadacze ziemscy mogli w obrębie swojej posiadłości zakładać cmentarze familijne. Wydano także przepisy szczegółowe, gdzie cmentarze oddano pod dozór kościelny i ustanowiono, że każdy z nich powinien być oddzielony od osiedla mieszkalnego na co najmniej 1000 kroków²¹. Ustalono m.in. także wymiary grobów, dopuszczalne powody i warunki ekshumacji oraz zasady przewożenia zwłok.

Legislacja w Polsce międzywojennej. Pierwsze akty prawne związane z cmentarzami i transportem zwłok

W 1918 r. powstało odrodzone po latach zaborów państwo polskie, które odziedziczyło funkcjonujące na poszczególnych terenach przepisy prawne ustanowione przez dotychczasowych przymusowych gospodarzy. Wśród nich znalazły się naturalnie regulacje dotyczące grzebania zmarłych i organizacji cmentarzy²². Pozaborcze lokalne regulacje utrzymywały się w mocy do wejścia w życie jednolitej dla całego kraju ustawy o chowaniu zmarłych i stwierdzeniu przyczyny zgonów z 1932 r., w międzyczasie pojawiały się jednak inne akty prawne związane z tą tematyką.

Pierwszy akt prawny dotyczący problematyki pochówku wydano już 8 lutego 1919 r. Dekret Naczelnika Państwa pt. Państwowa Zasadnicza Ustawa Sanitarna powierzał nadzór Ministerstwu Zdrowia Publicznego (MZP) nad m.in.

¹⁸ Dziennik Praw Królestwa Polskiego 1847, t. 38, nr 118, s. 61-109.

¹⁹ Ibidem, Tytuł I. O środkach zapobieżenia pogrzebaniu ciał ludzi w stanie pozornej śmierci będących, s. 61-85. Pochówek miał odbywać się po upływie 48 godzin od stwierdzenia zgonu. Termin ten można było skracać bądź wydłużać w określonych sytuacjach. Na Komisję Spraw Wewnętrznych i Duchownych nałożono także obowiązek „aby się starała, w miarę potrzeby i posiadanych środków, urządzać domy przedpogrzebowe w sposób odpowiedni ich przeznaczeniu”.

²⁰ Ibidem, Tytuł II. O środkach ochronienia zdrowia ogółu od wpływów szkodliwych z wyziewów, powstających z rozkładu ciał zmarłych, s. 85-103.

²¹ *Polityca lekarska. O grzebaniu ciał zmarłych*, wyd. w Drukarni Stanisława Strąbskiego, Warszawa 1846.

²² J. Dziobek-Romański, op. cit., s. 12.

sprawami zdrowotnymi i higieny społecznej²³. W art. 2 pieczę nad zdrowiem ludności powierzono zaś zarządom komunalnym na podległym im terenie. Do ich obowiązków zaliczono m.in. dbanie o czystość powietrza, gleby i wody, nadzór nad osobistą czystością ludności i ich otoczenia, przeciwdziałanie chorobom zakaźnym czy ogłędziny zwłok. W ustępie 9 tegoż artykułu wymieniono zakładanie i utrzymywanie kostnic i cmentarzy oraz czuwanie nad nimi, urządzenie i utrzymywanie grzebowisk. Wydatki związane z wymienionymi działaniami miały obciążać gminy, względnie powiatowe związki państwowe. W przypadku działań o największym priorytecie, czyli walki z ospą wietrzną, chorobami zakaźnymi i chorobami wenerycznymi połowę kosztów ponosić miał Skarb Państwa. W razie niewywiązywania się z któregoś z tych obowiązków mimo upomnień i zaleceń lekarza powiatowego, ministerstwo zastrzeżało sobie prawo wysłania do gminy lekarza sanitarnego w celu kontroli i poprawy sytuacji. Dla gmin, które nie były w stanie podołać tym powinnościom przewidziano formę wsparcia finansowego w postaci pożyczki bądź jednorazowej zapomogi. Dekret wchodził w życie niemal natychmiast, gdyż następnego dnia po jego uchwaleniu – 8 lutego 1919 r.

Jego żywot prawny był jednak nadzwyczaj krótki, gdyż już 4 sierpnia tego samego roku zastąpiła go Zasadnicza Ustawa Sanitarna z dnia 19 lipca 1919 r.²⁴. Utrzymano w niej nadzór zwierzchni nad wszystkimi sprawami zdrowotnymi i prowadzenie wszystkich działów ich dotyczących, także tych z zakresu higieny społecznej, w kompetencji Ministerstwa Zdrowia Publicznego. Art. 2 wymieniał także szczegółowe kompetencje ministerstwa, w ustępie 20 znalazły się sprawy sądowno-lekarskie i sprawy grzebania zmarłych. W art. 3 mogliśmy znaleźć spis obowiązków ciał samorządowych, a jego ustępy 9 i 10 dotyczące zakładania i utrzymywania kostnic i cmentarzy, opieki nad nimi, urządzenia i utrzymywania grzebowisk oraz ogłędzin zwłok były niemal identyczne z analogicznym przepisem z poprzedniego dekretu. Jediną różnicą było dodanie określenia „gminnych” w stosunku do kostnic i cmentarzy. Tym samym zawężono odpowiedzialność władz gminnych wyłącznie do tych obiektów, które znajdowały się pod ich administracją. Pod rządami poprzedniego przepisu można im bowiem było przypisać obowiązki także w stosunku do kostnic i cmentarzy wyznaniowych. Utrzymano finansową odpowiedzialność zarządu komunalnego za realizację wyżej wymienionych zadań, ewentualnym wsparciem służyć miał Skarb Państwa za pośrednictwem ministerstwa. W przypadku niewywiązywania się zarządu komunalnego z określonych wyżej obowiązków jednostką delegowaną do wdrożenia odpowiednich działań miał być przedstawiciel Ministerstwa Zdrowia Publicznego. 14 grudnia 1921 r. rozciągnięto moc ustawy na tereny

²³ Dekret Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. Państwowa Zasadnicza Ustawa Sanitarna (Dz. Pr. P. Pol. nr 15, poz. 207).

²⁴ Ustawa z dnia 19 lipca 1919 r. Zasadnicza Ustawa Sanitarna (Dz. Pr. P. Pol. nr 63, poz. 371).

województwa nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego oraz na powiaty grodzieński, wołkowyski i białowieski województwa białostockiego²⁵. 11 sierpnia 1922 r. to samo uczyniono w stosunku do Ziemi Wileńskiej²⁶.

Na mocy powyższej ustawy minister zdrowia publicznego wydał 6 maja 1920 r. rozporządzenie regulujące przewożenie i ekshumację zwłok²⁷. Akt ten istotnie ograniczył możliwość wyboru miejsca pochówku, gdyż ustanowił, że zwłoki miały być pochowane na najbliższym cmentarzu parafialnym bądź gminnym w stosunku do miejsca zgonu. Przewieźć je można było wyłącznie po otrzymaniu zezwolenia odpowiedniej władzy, a takie mogło być uzyskane tylko w porze chłodnej (pomiędzy 16 października a 15 kwietnia). W przypadku konieczności przewiezienia ciała w porze ciepłej należało zastosować odpowiednie zabezpieczenia – wstrzyknięcie sublimatu do żył, zamknięcie zwłok w trzech trumnach i obecność wapna niegaszonego w drugiej trumnie. Władzą właściwą do oceny sytuacji i wydania zezwolenia ustanowiono starostwo, które przed wydaniem decyzji miało zasięgnąć opinii lekarza powiatowego. Należało także powiadomić starostwo, na terenie którego cmentarza miał nastąpić pochówek.

Do przewozu należało umieścić zwłoki w szczelnie zalutowanej metalowej trumnie w obecności lekarza powiatowego, a tę w zapieczętowanej przez niego drewnianej skrzyni z grubego drewna. Lekarz w każdym przypadku mógł zarządzić szczególne środki bezpieczeństwa, jak balsamowanie czy dezynfekcja zwłok. Specjalne obwarowanie ustalono w stosunku od osób zmarłych na ostre choroby zakaźne, ich zwłoki nie mogły być przewożone przed upływem roku od ich pochowania. Po dotarciu na stację odbiorczą i cmentarz przeznaczenia delegowany urzędnik władzy administracyjnej lub funkcjonariusz policji miał stwierdzić całość pieczęci, odebrać pozwolenie i zarządzić bezzwłoczne pochowanie trumien bez ich otwierania. W razie niebezpiecznego ze względów sanitarnych uszkodzenia w transporcie należało umieścić trumnę w zamkniętej skrzyni i pochować na najbliższym w stosunku do miejsca ujawnienia uszkodzenia cmentarzu.

Pozwolenia na transport zwłok z innych państw wydawać miały konsulatory (w razie ich braku polskie legacje po zgodzie władzy odnośnej II instancji). W rozporządzeniu z dnia 26 kwietnia 1921 r. uściślono, że właściwe były władze w Warszawie, względnie Komisarz Rządu, a zgodę miały wydawać po wniosku

²⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej ustaw sanitarnych, na województwa: nowogródzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty, grodzieński, wołkowyski i białowieski województwa białostockiego (Dz. U. nr 100, poz. 720).

²⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 lipca 1922 r. w przedmiocie rozciągnięcia na Ziemię Wileńską ustaw sanitarnych oraz dotyczących ograniczeń sprzedaży i użycia napojów alkoholowych (Dz. U. nr 64, poz. 569).

²⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 6 maja 1920 r. w sprawie przewożenia i ekshumacji zwłok (Dz. U. nr 42, poz. 257).

właściwych Wojewódzkich (Okręgowych) Urzędów Zdrowia²⁸. W drugą stronę, czyli za granicę, przewieźć zwłoki można było tylko po okazaniu zezwolenia właściwej władzy zagranicznej na dalszy przewóz zwłok. W okólniku Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ) z 1923 r. uściślono obowiązki urzędów konsularnych²⁹. Miały wystawiać paszporty (przepustki) na przewóz zwłok do Polski na podstawie miejscowego aktu zejścia, zezwolenia polskich władz, zezwolenia władz państwa obcego, na którego terytorium znajdowało się ciało, urzędowego zaświadczenia lekarskiego o braku przeciwwskazań do transportu zwłok oraz zaświadczenia lokalnych władz o spełnieniu warunków do przewozu wynikających z polskich przepisów. Po upewnieniu się o zebraniu wymaganych dokumentów należało opieczetować trumnę.

W celu przewiezienia zwłok już pochowanych należało przeprowadzić ekshumację, która warunkowana była wieloma czynnikami. Mogła się odbyć w porze chłodnej, najlepiej wczesnym rankiem. Obecny przy niej miał być lekarz powiatowy, uczestniczyć mogły tylko osoby urzędowe i osoby bezpośrednio zainteresowane. Zwłoki miały być wydobyte wraz z trumną i umieszczone w przygotowanej zalutowanej trumnie metalowej. Uregulowano także czynności w stosunku do ekshumowanego grobu – dół miał być zasypany 20 kg niegąszzonego wapna, zrównany z ziemią i nieruszany przez rok, a piwnica bądź katakumby odkażone formaliną. Wydobycie zwłok możliwe miało być wyłącznie w przypadku grobów pojedynczych i rodzinnych, masowe wydobywanie miało być bezwzględnie zakazane. Jeśli zwłok nie znaleziono w poszukiwanym miejscu, nie można było ich poszukiwać bez ponownego zezwolenia.

Przekroczenie przepisów rozporządzenia podlegało karze grzywny w wysokości do 1000 marek polskich lub aresztu do 3 miesięcy (mogły być zastosowane jednocześnie); wymierzał ją starosta. Zwłoki miały być pochowane na koszt przewożącego na najbliższym cmentarzu w stosunku do miejsca ujawnienia pogwałcenia przepisów. Obwieszczeniem z dnia 19 lipca 1920 r. sprostowano, że czyn nie podlegał wymienionym karom, jeśli podlegał karze w myśl ogólnych przepisów karnych³⁰. Rozporządzenie weszło w życie z dniem 28 maja 1920 r., jego moc została też później rozciągnięta na województwa wschodnie i Ziemię Wileńską³¹.

²⁸ Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 26 kwietnia 1921 r. w przedmiocie uzupełnienia art. 7 rozporządzenia Ministra Zdrowia Publicznego w sprawie przewożenia i ekshumacji zwłok (Dz. U. nr 39, poz. 242).

²⁹ 76. Okólnik w sprawie przewozu zwłok z zagranicy, K. IIIb-2222 (Dz. Urz. MSZ 1923 nr 7, s. 125-127).

³⁰ Obwieszczenie z dnia 19 lipca 1920 r. w przedmiocie sprostowania rozporządzenia Ministra Zdrowia Publicznego w sprawie przewożenia i ekshumacji zwłok (Dz. U. nr 57, poz. 360).

³¹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 27 marca 1922 r. w przedmiocie przewożenia i ekshumacji zwłok oraz zgłaszania zatruc ołowiem, cynkiem, fosforem, arsenikiem i rtęcią w zakładach przemysłowych, fabrykach i warsztatach na obszarze województw: nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego i powiatów: białowieskiego, grodzieńskiego i wołkowyskiego województwa białostockiego (Dz. U. nr 35, poz. 298).

Opracowywany od paru lat konkordat wszedł w życie 2 sierpnia 1925 r.³² Kwestia chowania zmarłych została w nim potraktowana pobieżnie, choć znamienne w treści, gdyż dotyczyła wyłącznie organizacji cmentarzy. Traktował o nich art. XVII, w którym osobom prawnym kościelnym i zakonnym przyznano prawo zakładania, posiadania i zarządzania (według prawa kanonicznego i zgodnie z prawem państwowym) cmentarzy przeznaczonych do grzebania katolików. Tym samym uprzedzono więc przepisy projektowanej ustawy o chowaniu zmarłych i potwierdzono ówczesny prawny i faktyczny stan na większości ziem II Rzeczypospolitej. Niejako skrępowano również twórców przyszłej ustawy, gdyż do tej pory z ich mających propanstwowe, laickie i sanitarne podłoże intencji wynikał kierunek w zupełnie inną stronę, o czym możemy przekonać się analizując archiwalne akta ministerialne.

Próby ujednoczenia prawa chowania zmarłych. Projekty, dyskusje i kwestie sporne

Powyższe przepisy bardzo pobieżnie dotykały tematu i nie regulowały najważniejszych kwestii związanych z chowaniem zmarłych i organizacją cmentarzy, niezbędne więc okazały się dalsze działania legislacyjne. Najpierw podjęto próby uporządkowania przepisów na terenie byłego zaboru rosyjskiego, czyli na ziemiach byłego Królestwa Polskiego i byłego Cesarstwa Rosyjskiego. W tym celu Ministerstwo Zdrowia Publicznego sporządziło projekt rozporządzenia Rady Ministrów w przedmiocie zakładania i zamykania cmentarzy z dnia 21 stycznia 1921 r.³³ Zgodnie z jego założeniami sprawy cmentarzy wyznaniowych miałyby należeć do kompetencji gmin wyznaniowych i do nadzoru Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), sprawy cmentarzy samorządowych podlegałyby gminom samorządowym i nadzorowi Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW), a sprawy dotyczące stanu sanitarnego cmentarzy miałyby podlegać Ministerstwu Zdrowia Publicznego. Gmina wyznaniowa lub samorządowa zamierzająca rozszerzyć, zamknąć bądź otworzyć nowy cmentarz miałyby zwrócić się do MWRiOP lub MSW, a zezwolenia na takie działania wydawałby wojewoda po wysłuchaniu „fachowych departamentów”. Od decyzji wojewody miałyby służyć prawo złożenia rekursu (skargi) do MSW w ciągu 14 dni, który miałby go rozpatrzyć w porozumieniu z MZP lub MWRiOP.

³² Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.) (Dz. U. nr 72, poz. 501).

³³ Archiwum Akt Nowych, Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: AAN, MWRiOP), syg. 659 – Cmentarze – rozporządzenia, instrukcje o zakładaniu cmentarzy, taryfach opłat za obrzędy pogrzebowe, wywłaszczaniu pod cmentarze itp. oraz dotyczące cmentarzy w wielu parafiach (dalej: syg. 659), k. 11-13.

Projekt spotkał się z ogromną krytyką Departamentu Wyznań MWRiOP i jego poszczególnych wydziałów wyznaniowych³⁴. Uznano go za zbyt ogólny, niesłużący rozwiązaniu żadnych poważnych problemów, a przez powoływanie się na obowiązujące regulacje utrwalający przestarzałe przepisy Rady Administracyjnej z 1846 r. Dodatkowo te ostatnie nie obowiązywały przecież na ziemiach przynależących niegdyś do Cesarstwa Rosyjskiego, a więc zarówno brak wyszczególnienia obowiązujących przepisów, jak i odwoływanie się do niektórych w kontekście terenów, na których nigdy nie obowiązywały, byłoby poważnym błędem legislacyjnym. Zwrócono też uwagę, że na tych terenach w ogóle nie istniały cmentarze samorządowe, a brak wcześniejszego uregulowania ich zakładania i funkcjonowania przy jednoczesnym ich wymienieniu w rozporządzeniu tworzyłby zupełną fikcję prawną.

26 lutego 1921 r. odbyła się w sprawie projektu konferencja międzyministerialna w MZP. Uczestniczyli w niej: dr Jan Władysław Adamski (przewodniczący spotkania, kierownik Referatu Higieny Publicznej MZP³⁵), dr Józef Kowalczewski (MZP), Stanisław Gawiński (radca prawny, MZP), Staniszewski (starszy referent, MZP), dr Skrzyniarz (MSW), E. Bogdański (MWRiOP), Raniecka (sekretarz spotkania)³⁶. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nie zgodziło się z MWRiOP i stwierdziło, że istnieją „cmentarze (...) gmin politycznych, czyli samorządowe (...) szczególnie na terenie województw wschodnich”. Ministerstwo Zdrowia Publicznego uznało konieczność jasnego rozdziału kompetencji poszczególnych ministerstw w sprawach cmentarzy, przedstawiciel MWRiOP zaproponował także, aby MZP zajęło się wyłącznie przepisami sanitarnymi, stroną administracyjną i polityczną pozostawiając innym resortom. W projekcie uzgodniono szereg zmian, przeważnie o charakterze porządkowym, jak kolejność artykułów czy nazewnictwo (m.in. zmiana z gmin „samorządowych” na „polityczne”, z „cmentarzy gmin wyznaniowych” na „cmentarze chrześcijańskie i innych wyznań”).

8 marca podsekretarz w MZP (jednocześnie kierownik tego resortu pełniący obowiązki ministra zdrowia publicznego) Witold Chodźko³⁷ przesyłał

³⁴ AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 7-8, 25-26.

³⁵ Biuletyn Dyrekcji Zdrowia Publicznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918, nr 1, s. 5.

³⁶ AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 28.

³⁷ Witold Chodźko (1875–1954) – lekarz neurolog i psychiatra, kierownik Referatu Zdrowia Publicznego w Departamencie Spraw Wewnętrznych Tymczasowej Rady Stanu (1917), później naczelnik analogicznych jednostek (kolejno wydziału, sekcji i dyrekcji) w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (1917–1918), a następnie w Ministerstwie Opieki Społecznej i Ochrony Pracy (po przeniesieniu tam działu zdrowia, 1918). W latach 1918–1919 podsekretarz stanu w nowo utworzonym Ministerstwie Zdrowia Publicznego, w latach 1918–1923 jednocześnie kierownik tego resortu, a później minister. Od 1926 r. dyrektor Państwowej Szkoły Higieny, w latach 1929–1934 prezes Naczelnej Izby Lekarskiej. Członek wielu organizacji społeczno-lekarskich, autor ok. 780 publikacji z różnych dziedzin medycyny, po II wojnie światowej profesor UMCS w Lublinie. Zob. S. Wiśniewski, *Witold Chodźko*, [w:] *Słownik Biograficzny Miasta Lublina*, red. T. Radzik, J. Skarbek, A. Witusik, t. 1, Lublin 1993, s. 54–55.

MWRiOP zredagowany na nowo projekt z prośbą o akceptację³⁸, prośbę powtórzył 23 marca³⁹. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przygotowywało w tym czasie referat o stosunku projektu do zasad religii katolickiej⁴⁰. 7 kwietnia Wydział do spraw Religii Katolickiej wydał swą opinię, w której przypominał przepisy prawa kanonicznego, dotychczasowe przepisy państwowe oraz ich stosowanie w praktyce, co w skrócie wyrażało się powierzeniem spraw cmentarzy prowadzącym je parafiom z nadzorem państwowym w kwestiach sanitarnych⁴¹. Wydział wyraził obawę o protesty Kościoła w związku z proponowaną zgodą wojewody na założenie, rozszerzenie bądź zamknięcie cmentarza, co wiązałoby się z głęboką ingerencją w istniejące prerogatywy kościelne. Proponował więc odłożenie tej sprawy do czasu podpisania konkordatu, ewentualnie zwrócenie się do miejscowej władzy kościelnej z prośbą o opinię⁴².

29 kwietnia minister Chodźko zwracał uwagę, że proponowane regulacje dotyczą wszystkich cmentarzy, a nie tylko rzymskokatolickich, tak więc porozumienie ze Stolicą Apostolską miałyby być w tej sprawie zbędne⁴³. Przypominał też, że przedstawiciel MWRiOP brał udział w konferencji na temat projektu, a w razie dalszych trudności MZP zmuszone byłoby wydać rozporządzenie samodzielnie w zakresie kompetencji państwowych władz sanitarnych. W maju MWRiOP odpowiedziało, że nie ma obiekcji przeciw uregulowaniu spraw sanitarnych rozporządzeniem MZP, ale powtórzyło swoje wątpliwości i zaniepokojenie co do ingerencji w uprawnienia Kościoła⁴⁴.

6 czerwca swoją opinię o projekcie przesłał do MWRiOP biskup Adolf Szelązek⁴⁵, który skonsultował się dodatkowo z arcybiskupem metropolitą warszawskim kardynałem Aleksandrem Kakowskim⁴⁶. Przekonywał, że sprawę odebrania

³⁸ AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 30.

³⁹ AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 31.

⁴⁰ AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 32.

⁴¹ AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 38-41.

⁴² AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 42.

⁴³ AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 43.

⁴⁴ AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 44-45.

⁴⁵ Adolf Piotr Szelązek (1865–1950) – biskup pomocniczy płocki w latach 1918–1926, biskup diecezjalny łucki w latach 1926–1950. Od 1921 r. naczelnik wydziału wyznania rzymskokatolickiego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, uczestnik pierwszej fazy prac nad konkordatem z 1925 r., od 1928 r. członek Komisji Prawnej Episkopatu. W latach 1926–1936 członek Komisji Papieskiej i Mieszanej do wykonania konkordatu, od stycznia 1928 r. (po zawieszeniu biskupów Przeździeckiego i Łukomskiego) przez trzy lata faktycznie jedyny reprezentant Kościoła w rokowaniach z rządem. Poglądami politycznymi związany z endecją, choć w latach trzydziestych pozostawał w dobrych stosunkach z obozem rządzącym. Zob. K. Krasowski, *Biskupi katolicki II Rzeczypospolitej*, Poznań 1996, s. 233–236; P. Leszczyński, *Centralna administracja wyznaniowa II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa 2006, s. 267–268.

⁴⁶ Aleksander Kakowski (1862–1938) – od 1913 r. metropolita warszawski, od 1919 r. kardynał prezbiter. Od 1917 r. używał tytułu Prymasa Królestwa Polskiego, co po zjednoczeniu kraju wywołało konflikt z metropolitą gnieźnieńskim Edmundem Dalborem. Ostatecznie w 1925 r. Dalborowi

uprawnień kościelnych w materii zakładania, rozszerzania i zamykania cmentarzy należy rozpatrywać jako bardzo poważną i brak porozumienia z miejscową władzą duchowną może wytworzyć „bardzo przykrą sytuację”⁴⁷. Jednocześnie zapewniał o chęci rozmów i kompromisu ze strony kościelnej, a także wsparciu Kościoła w umacnianiu państwa polskiego przez pomoc w opracowywaniu i stosowaniu państwowych aktów prawnych. Zalecał więc zwrócić się z prośbą o opinię do prymasa Edmunda Dalbora⁴⁸.

Wydaje się jednak, że ta połączona z lekką groźbą chęć pomocy ostatecznie przypieczętowała los projektu, gdyż są to ostatnie o nim wzmianki w aktach archiwalnych MWRiOP. Możliwe również, że wobec dużych trudności z akceptacją ustawy na poziomie zaledwie jednej dzielnicy, ministerstwo zdecydowało się od razu rozpocząć prace nad aktem prawnym większego formatu, nie rozdrabniając się na porządkowanie poszczególnych przepisów pozaborczych.

Gorączkowo brakowało bowiem odpowiadającej potrzebom państwa i jednolitej dla całego kraju ustawy kompleksowo regulującej chowanie zmarłych. Prace nad takową rozpoczęto szybko, już 16 września 1921 r. MZP przesyłało przygotowany przez siebie projekt do MWRiOP⁴⁹. Zakładał grzebanie zwłok zmarłych wszystkich wyznań nie wcześniej niż 24 godziny po śmierci i obowiązek pochówku po 48 godzinach od zgonu, chowanie ciał tylko w miejscach specjalnie do tego przeznaczonych, oględziny przez lekarza, przewidywał możliwość spalania zwłok w krematoriach i obowiązek organizacji kostnic lub domów przedpogrzebowych⁵⁰. Cmentarze miałyby być odgródzone od siedlisk ludzkich i punktów czerpania wody na co najmniej 200 metrów, a ich otwarcie, rozszerzenie lub zamknięcie miało nastąpić zarządzeniem władzy administracyjnej II instancji na żądanie gminy wyznaniowej lub „politycznej”. Cmentarze wyznaniowe miałyby znajdować się pod zarządkiem parafii bądź gmin wyznaniowych oraz pod nadzorem MWRiOP, a gminne pod zarządkiem organów samorządowych i pod nadzorem MSW⁵¹. Ustalono także zasady ekshumacji (na żądanie

zatwierdzono tytuł Prymasa Polski, a Kakowskiemu dożywotnio tytuł Prymasa Królestwa Polskiego. Od 1928 r. przewodniczący Komisji Prawnej Episkopatu i Rady Biskupów ds. KUL, od 1929 r. przewodniczący Komisji dla Akcji Katolickiej, od 1931 r. przewodniczący tzw. Komisji Ogólnej koordynującej prace 9 komisji przygotowujących uchwały częstochowskiego Synodu Plenarnego, od 1932 r. przewodniczący Komisji Prasowej. Początkowo należał do orientacji prorosyjskiej, w latach 1917–1918 członek Rady Regencyjnej, po przewrocie w 1926 r. jako pierwszy członek Episkopatu złożył publiczną deklarację poparcia dla nowego obozu rządzącego. Konserwatysta i zwolennik naczelnej roli Kościoła w państwie, przeciwnik ślubów i rozwodów cywilnych. Zob. K. Krasowski, op. cit., s. 112-118.

47 AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 50.

48 AAN, MWRiOP, syg. 659, k. 51.

49 AAN, MWRiOP, syg. 658 - Cmentarze – grzebanie zmarłych – ustawa o chowaniu zmarłych i stwierdzeniu przyczyn zgonu, rozporządzenie wykonawcze i instrukcje (dalej: syg. 658), k. 3.

50 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 4.

51 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 4-5.

rodziny lub otoczenia, władz sądowych, urzędu zdrowia lub władz administracyjnych II instancji), szczególnie zasady bezpieczeństwa w stosunku do ciał osób zmarłych na chorobę zakaźną, zasady spopielenia zwłok (zgodnie z wolą zmarłego i po zezwoleniu władz) i zatopienia w morzu na okręcie⁵². W uzasadnieniu projektu podkreślono potrzebę unifikacji i zastąpienia poszczególnych regulacji pozaborczych, które uznano za przestarzałe i nieodpowiadające potrzebom sanitarnym⁵³. Do tego należało dodać brak jasnego określenia właściwości ministerialnej dla spraw grzebania zmarłych, co sprawiło, że te same sprawy nierzadko załatwiali jednocześnie 3 ministerstwa (MWRiOP, MZP i MSW).

26 września 1921 r. odbyło się w sprawie projektu spotkanie przedstawicieli MSW, MWRiOP, MZP i Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej⁵⁴. MWRiOP jako jedyne negatywnie ustosunkowało się do proponowanych rozwiązań ze względu na znajdujące się w nich regulacje o krematoriach. Zwrócono uwagę na brak zwyczaju spopielenia zwłok na ziemiach polskich oraz brak jego przykazania bądź chociaż zalecenia wśród funkcjonujących w Polsce wyznań, nie stwierdzono więc obawy naruszenia równouprawnienia religijnego⁵⁵. Kwestia ta miała nie dotyczyć także bezwyznaniowców, którzy z założenia nie posiadali żadnych praw wynikających z przynależności do związku wyznaniowego. Bezwyznaniowcom przysługiwała wyrażona w art. 111 konstytucji z 17 marca 1921 r. wolność sumienia i wyznania, co MWRiOP sprowadziło jednak do zakazu zmuszania ich do uczestnictwa w praktykach religijnych⁵⁶. Stwierdzono, że możliwość spalania zwłok byłaby obrazą uczuć religijnych dla wyznawców dominujących w państwie religii rzymskokatolickiej i mojżeszowej. Obecność przepisów ją przewidujących w innych państwach miała nie być wystarczającym argumentem, gdyż prawo powinno być dostosowane do przekonań „olbrzymiej większości społeczeństwa polskiego”⁵⁷. Nie zauważono także wystąpień zwolenników takich rozwiązań⁵⁸. Zwrócono uwagę na różnicę pomiędzy ustanowieniem możliwości spalania zwłok a jej zakazem, o wprowadzenie którego ministerstwo nie postulowało, nie zachodziła więc obawa o prowokację negatywnych reakcji. Na koniec wspomniano także o kosztowności organizacji krematoriów i utrudnieniu pracy wymiarowi sprawiedliwości w przypadku konieczności przeprowadzenia ekshumacji, która po spopieleniu ciała była niemożliwa⁵⁹.

12 kwietnia 1922 r. odbyło się kolejne spotkanie międzyministerialne, na którym MWRiOP podtrzymało swoją opinię, w międzyczasie dokonywano

52 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 6.

53 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 7.

54 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 15.

55 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 10-11.

56 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 12.

57 Ibidem.

58 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 13.

59 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 15.

zmian w poszczególnych postanowieniach⁶⁰. Uszczegółowiono sposób dokonywania oględzin, obowiązek pochowania zwłok powierzono rodzinie, a w dalszej kolejności władzom gminnym, pojawiła się możliwość przekazania zwłok zakładom uniwersyteckim dla celów naukowych (jeśli rodzina nie pochowała ciała). Ustalono, że zakładanie, rozszerzanie i zamykanie cmentarzy dla każdego wyznania miało być obowiązkiem „gminy politycznej”, a do realizacji takich działań niezbędne miało być zezwolenie władzy administracyjnej II instancji. Dzięki temu państwo miało mieć kontrolę nad gospodarką cmentarną, która do tej pory znajdowała się pod przemożnym wpływem związków wyznaniowych, co nie zawsze szło w parze z potrzebami ludności⁶¹. Nekropolie już istniejące miałyby pozostać pod zarządem dotychczasowych administrujących nimi instytucji. Utrzymano także propozycje dotyczące krematoriów⁶².

W lipcu 1923 r. doszło do drobnego zamieszania, gdyż nowa wersja projektu została jednocześnie skierowana na obrady Rady Ministrów i do poszczególnych wydziałów Departamentu Wyznań MWRiOP w celu wydania opinii⁶³. Projekt został przyjęty przez Radę Ministrów, ale ostatecznie przekazano go do dalszych prac w resortach po szeregu krytycznych uwag MWRiOP⁶⁴. Międzyministerialna konferencja z 9 sierpnia 1923 r. odbyła się w szerokim składzie następujących delegacji: Prezydium Rady Ministrów (Bronisław Hełczyński⁶⁵), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (Bolesław Seroka), Ministerstwo Sprawiedliwości (sędzia Stanisław Cheliński), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (naczelnik Wydziału Wyznania Mojżeszowego Samuel Adalberg⁶⁶, radca

⁶⁰ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 35-36.

⁶¹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 61-62.

⁶² AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 40-45.

⁶³ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 99-100, 116-118.

⁶⁴ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 149-151.

⁶⁵ Bronisław Hełczyński (1890–1978) – prawnik, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek polskich organizacji niepodległościowych, m.in. Polskich Drużyn Strzeleckich, żołnierz I Brygady Legionów Polskich, członek Polskiej Organizacji Wojskowej. W kwietniu 1918 r. rozpoczął pracę w powołanym przez Radę Regencyjną Prezydium Rady Ministrów, gdzie kontynuował karierę na różnych stanowiskach urzędniczych po odzyskaniu niepodległości. Od stycznia 1921 r. radca prawny Prezydium Rady Ministrów. W latach 1926–1930 doradca prawny Prezesa Rady Ministrów, od ok. 1928 r. członek Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej. W latach 1931–1934 szef Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP, w latach 1934–1939 I Prezes Najwyższego Trybunału Administracyjnego. Po II wojnie światowej działacz polskich politycznych, społecznych i naukowych organizacji na emigracji. Zob. M. Szczerbiński, G. Wieczorek, *Legionista, naukowiec, polityk. Życie i działalność profesora Bronisława Hełczyńskiego (1890–1978) w kraju i na obczyźnie*, [w:] *Między historią a prawem. Tom studiów dedykowany pamięci Bronisława Hełczyńskiego (1890–1978)*, red. P. Leszczyński, R. Niro, M. Szczerbiński, Górzów Wielkopolski 2007, s. 9-37. K. Zaorski, *Udział Bronisława Hełczyńskiego w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” (dalej: MH-I) 2018, t. XVII z. 1, s. 309-344.

⁶⁶ Samuel Adalberg (1868–1939) – wywodzący się ze zasymilowanej rodziny żydowskiej wybitny polski przysłowioznawca, studiował na uniwersytetach w Paryżu, Berlinie, Lipsku i Pradze. Przed I wojną światową działacz Towarzystwa Szerzenia Oświaty Wśród Żydów i propagator żydowskich

ministerialny Jan Ptaszycki), Ministerstwo Robót Publicznych (J. Chlewicki), Ministerstwo Zdrowia Publicznego (A. Lewicki, Tubiarz)⁶⁷. Nie przyniosła konsensusu, choć można mówić o pewnym przełamaniu, ponieważ przedstawiciele MWRiOP stwierdzili, że w sprawie krematoriów byłiby skłonni pójść na pewien kompromis, ale w „obecnej chwili sprawy te nie są jeszcze dojrzałe do decyzji”⁶⁸. Stanowczo jednak opowiedzieli się przeciwko „skasowaniu” cmentarzy wyznaniowych, na co przedstawiciel MZP odparł, że celem jest wprowadzenie wymogów sanitarnych, a nie odbieranie możliwości prowadzenia nekropolii związkom wyznaniowym.

10 października 1923 r. Departament Wyznań MWRiOP nadesłał wyczekiwane przez MZP propozycje poprawek. Postulował rozszerzenie listy podmiotów uprawnionych do pochowania zwłok i ustanowienie możliwości przekazania ciała zakładom uniwersyteckim wyłącznie w przypadku braku zgłoszenia którejkolwiek osoby uprawnionej do wyprawienia pochówku⁶⁹. Proponował też umożliwienie chowania zwłok w grobach kościelnych dla biskupów, zakonników, zakonnice, założycieli kościołów i osób wyjątkowej zasługi⁷⁰. Tradycyjnie sprzeciwiono się kremacji, dążono też do ustawowego zagwarantowania zarządu domów przedpogrzebowych na cmentarzach wyznaniowych przełożonym parafii i zarządom gmin wyznaniowych. Związki wyznaniowe miałyby też prawo zakładania, rozszerzania i zamykania cmentarzy na równi z „gminami politycznymi”⁷¹. Poszczególne wydziały odpowiadające za sprawy określonych wyznań zgłaszały najczęściej podobne uwagi i postulaty, ale tylko w przypadku wyznania protestanckiego nie stwierdzono przeszkód dla umożliwienia spopielenia zwłok⁷².

19 grudnia 1923 r. Ministerstwo Zdrowia Publicznego zostało zlikwidowane, a jego obowiązki przeniesiono na Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej⁷³. Sprawy z zakresu grzebania zmarłych, zakładania i utrzymywania cmentarzy i związanych z tym zagadnień powierzone zostały MSW, gdzie odpowiedzialność za nie przydzielono nowo utworzonej Generalnej Dyrekcji Służby Zdrowia (GDSZ) na prawach departamentu⁷⁴. W 1926 r. przekształcono ją w Departament Służby Zdrowia.

wydawnictw historycznych. Od 1918 r. referent wyznania mojżeszowego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, później naczelnik wydziału tego wyznania do 1930 r. Zob. P. Leszczyński, op. cit., s. 271.

⁶⁷ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 103.

⁶⁸ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 104.

⁶⁹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 136.

⁷⁰ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 137.

⁷¹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 137-138.

⁷² AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 147.

⁷³ Ustawa z dnia 28 listopada 1923 r. w przedmiocie zniesienia Ministerstwa Zdrowia Publicznego (Dz. U. 1923 nr 131, poz. 1060).

⁷⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 stycznia 1924 r. w przedmiocie rozdziału kompetencji Ministra Zdrowia Publicznego (Dz. U. nr 9, poz. 86).

27 lutego 1924 r. MWRiOP zorganizowało niewielką konferencję z udziałem dyrektora Departamentu Wyznań MWRiOP Stanisława Piekarskiego⁷⁵ oraz naczelników wydziałów do spraw religii rzymskokatolickiej – biskupa Adolfa Szelażka – i żydowskiej – Samuela Adalberga⁷⁶. Przedstawicielem MSW był Tadeusz Hilarowicz. Powtórzono wcześniej prezentowane postulaty wyznaniowe, dodatkowo debatowano nad zagwarantowaniem możliwości zakładania cmentarzy wyznaniowych w projektowanym konkordacie oraz nad ewentualnym pozostawieniem już działających krematoriów na terenie byłego zaboru pruskiego. W kwietniu biskup Szelażek doprecyzował, że optował za przemilczeniem tematu spopielenia zwłok w ustawie, a MWRiOP miało nie mieć wiedzy czy jakiegokolwiek krematoria na ziemiach polskich w tym czasie funkcjonowały⁷⁷.

4 kwietnia 1924 r. dyrektor Generalnej Dyrekcji Służby Zdrowia Czesław Wroczyński⁷⁸ informował MWRiOP, że zmiany w projekcie postulowane przez Departament Wyznań tak głęboko ingerują w cały jego kształt, że wymagają ponownych międzyministerialnych uzgodnień⁷⁹. Starał się także wyjaśnić pewne kwestie i rozwiać niektóre obawy, m.in. zapewnił, że domy przedporzebne na cmentarzach wyznaniowych pozostaną w zarządzie gmin wyznaniowych. Wroczyński stwierdził, że GDSZ może zgodzić się na umożliwienie zakładania cmentarzy uznanym związkom wyznaniowym, jednak cmentarze są przede wszystkim „rzeczami użyteczności publicznej”, a więc w żadnym przypadku ich tworzenie nie powinno odbywać się bez zgody władzy politycznej⁸⁰.

75 Stanisław Piekarski (1868–1943) – prawnik, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od 1891 r. pracownik administracji powiatowej na terenie Galicji. Od 1901 r. pracownik austriackiego Ministerstwa Wyznań i Oświaty w Wiedniu, kolejno jako radca w Departamencie Prawnym, Departamencie Spraw Żydowskich i Departamencie Szkolnictwa i Seminariów Nauczycielskich. W 1905 r. przeniesiony do Wydziału Galicyjskiego, gdzie objął po czasie stanowisko kierownika departamentu odpowiedzialnego za sprawy szkolnictwa i wyznań, które piastował do rozpadu Austro-Węgier w październiku 1918 r. Od listopada 1918 r. zatrudniony w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego nowo powstałego państwa polskiego, gdzie od lutego 1921 r. piastował stanowisko dyrektora Departamentu Wyznań, aktywnie uczestniczył w pracach nad konkordatem z 1925 r. W latach 1922–1926 zastępca przewodniczącego Komisji Dyscyplinarnej dla urzędników i niższych funkcjonariuszy państwowych MWRiOP. Pracę w ministerstwie zakończył w 1926 r., kiedy przeszedł na emeryturę. Zob. P. Leszczyński, op. cit., s. 261–262.

76 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 188–191, 199–201.

77 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 193–194.

78 Czesław Wroczyński (1889–1940) – lekarz epidemiolog, doktor nauk medycznych, kapitan lekarz Wojska Polskiego. Absolwent Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Paryskiego, stypendysta Fundacji Rockefellera. W 1920 r. naczelnny lekarz 21 pułku piechoty, mianowany do Komisji Epidemiologicznej Ligi Narodów, pracę w jej ramach wykonywał w Grecji. Pracował jako specjalista i na kierowniczych stanowiskach m.in. w Państwowym Zakładzie Higieny i w Ministerstwie Zdrowia Publicznego. Od 1924 dyrektor generalny służby zdrowia w MSW. Zamordowany w Katyniu. Zob. M. Balińska, *80-lecie Państwowego Zakładu Higieny*, „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 1998, t. 49 (suplement), s. 100. J. Snitko-Rzeszut (red.), *Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego: Katyń*, Warszawa 2000, s. 710.

79 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 206.

80 AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 207–208.

Bronił także organizacji krematoriów jako standardu w krajach zachodnich i postępu w rozwoju standardów higieny. 7 kwietnia 1924 r. GDSZ zredagowała kolejną wersję projektu⁸¹, jednak wobec braku uwzględnienia uwag MWRiOP została ponownie odrzucona w osobie ministra wyznań Bolesława Miklaszewskiego⁸². Bez widocznych postępów sprawa ciągnęła się do 23 kwietnia 1925 r., kiedy to minister spraw wewnętrznych Cyryl Ratajski stanął w opozycji do propozycji MWRiOP i przesłał projekt do Prezydium Rady Ministrów w celu rozstrzygnięcia kwestii spornych przez rząd⁸³.

Kolejna odnotowana w aktach konferencja międzyministerialna odbyła się 5 września 1925 r.⁸⁴. Obecni byli przedstawiciele Prezydium Rady Ministrów (Bronisław Hełczyński), Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (D. Drażek⁸⁵, D. Miklaszewski), Ministerstwa Sprawiedliwości (sędzia Cheliński), Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Zygmunt Zaleski) i Ministerstwa Robót Publicznych (Okolski). Nadal trwała dyskusja co do kształtu przekazywania zwłok zakładom uniwersyteckim, nie osiągnięto także kompromisu w kwestii krematoriów. Uzgodniono wszakże chowanie zwłok w osobnych, wydzielonych miejscach, w przypadku konieczności pochowania na cmentarzu wyznaniowym osoby innego wyznania. Nie zdecydowano się na utrzymanie możliwości zakładania i rozszerzania cmentarzy przez związki wyznaniowe⁸⁶.

W międzyczasie projekt zmienił formę na rozporządzenie prezydenta, a MSW wciąż przysyłało do MWRiOP jego kolejne, nieznacznie zmienione wersje, m.in. 25 stycznia 1927 r.⁸⁷ i 20 października 1927 r. W marcu tego roku odbyła się także seria siedmiu konferencji, oprócz przedstawicieli Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (dyrektor Departamentu Służby Zdrowia Jan Adamski, dr Jakub Sęczyc, referent Olszewski, dr Macko, Bolesław Seroka, Zaremba, później dr Skielski), Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Zawadzki), Ministerstwa Sprawiedliwości (sędzia Stanisław Cheliński), Ministerstwa Robót Publicznych (radca Piwocki) pojawili się także reprezentujący Ministerstwo Reform Rolnych (Orsini, później dr Sas-Kulczycki) i Ministerstwo Spraw Wojskowych (referent w Departamencie Sprawiedliwości MSWojsk mjr dr Maurycy Schlaffenberg)⁸⁸. Ministerstwo Sprawiedliwości proponowało zastrzeżenie o obowiązkowej sekcji sądowo-lekarskiej przed każdym spopieleniem zwłok⁸⁹. Ministerstwo Robót Publicznych postulowało przekazywanie na cele

⁸¹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 172-177.

⁸² AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 178.

⁸³ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 235.

⁸⁴ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 165.

⁸⁵ Prawdopodobnie Józef Drażek-Drawicz, radca ministerialny w Wydziale Organizacyjno-Prawnym Departamentu Organizacyjnego MSW.

⁸⁶ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 165-166.

⁸⁷ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 271.

⁸⁸ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 314.

⁸⁹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 315.

akademickie ciał osób zmarłych w szpitalach i takich, których koszty leczenia pokrywało państwo, a więc osób biednych, o które nie upominała się rodzina. Ministerstwo Sprawiedliwości uznało tę poprawkę za niedemokratyczną⁹⁰. Oprócz dotychczasowych obiekcji merytorycznych MWRiOP zgłaszało uwagi do stosowanej nomenklatury⁹¹. Proponowało „gminę wiejską lub miejską” zamiast „gminy politycznej”, „świątynię” zamiast „kościół” i „cmentarz komunalny” zamiast „publicznego” (gdyż cmentarze wyznaniowe były również publicznymi). Ostatecznie zdecydowano się na termin „cmentarz gminny”.

Do projektowanych rozwiązań odniosła się również Komisja Papieska w liście do Rady Ministrów z dnia 17 listopada 1927 r.⁹² Była ona jednym z dwóch ciał, obok komisji rządowej, powołanych do wykonania konkordatu z 1925 r.⁹³ Jej członkami zostali bp Henryk Przeździecki⁹⁴, bp Stanisław Łukomski⁹⁵ i wspomniany już bp Adolf Szelązek. W skład tej drugiej wchodził przedstawiciel Departamentu Wyznań MWRiOP oraz przedstawiciele poszczególnych ministerstw właściwi w danych kwestiach. Komisja Papieska nie miała w pełni jasnego umocowania do rokowań z władzami kraju, gdyż jej działanie oparte było na pisemnej informacji kardynała Kakowskiego o udzieleniu jej pełnomocnictwa przez Stolicę Apostolską⁹⁶. Było to jednak wyłącznie oświadczenie polskiego episkopatu niepotwierdzone pisemnymi pełnomocnictwami ze strony Watykanu.

Przewodniczący Komisji bp Henryk Przeździecki wyrażał zaniepokojenie pogłoskami prasowymi o niektórych rozwiązaniach zawartych w opracowywanym akcie, postanowił więc podkreślić jej stanowisko, które miało być już prze-

⁹⁰ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 317.

⁹¹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 280-282.

⁹² AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 348.

⁹³ T. Resler, *Konkordat z 1925 roku – podstawa funkcjonowania kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Acta Erasmiiana” 2016, t. XIII, s. 56.

⁹⁴ Henryk Przeździecki (1873–1939) – od stycznia 1917 r. członek Departamentu Spraw Politycznych Tymczasowej Rady Stanu, od lutego 1917 r. wiceprzewodniczący Komisji Sejmowo-Konstytucyjnej TRS, w 1918 objął referat stosunków z Watykanem w Departamencie Spraw Politycznych Rady Regencyjnej. Wybrany do Sejmu Ustawodawczego, zrzekł się mandatu 18 marca 1918 r. W latach 1918–1924 biskup podlaski, w latach 1924–1939 biskup siedlecki, w latach 1919–1925 sekretarz Zjazdu Biskupów i członek Komitetu Biskupów, w latach 1926–1936 przewodniczący Komisji Papieskiej i Komisji Mieszanej do wykonania konkordatu. Od 1928 r. członek kilku komisji episkopatu: Prawnej, Prasowej, Unionistycznej i Rady Biskupów ds. KUL. Sympatyzował z katolickim nurtem ruchu ludowego i chadecją, po zmianie władzy w 1926 r. przeciwnik sanacji. Zob. K. Krasowski, op. cit., s. 196-200.

⁹⁵ Stanisław Kostka Łukomski (1874–1948) – w latach 1920–1926 biskup pomocniczy poznański, w latach 1916–1948 biskup diecezjalny łomżyński. W latach 1926-1935 członek Komisji Papieskiej i Komisji Mieszanej do wykonania konkordatu. W latach 1927-1946 sekretarz Konferencji Plenarnej Episkopatu. Członek Komisji Prawnej i Komisji Szkolnej Episkopatu. Politycznie sympatyzował z endecją, po maju 1926 r. ostry przeciwnik obozu sanacyjnego. Zob. K. Krasowski, op. cit., s. 159-163.

⁹⁶ Ibidem.

kazane na spotkaniu z przedstawicielem MSW 20 listopada 1926 r.⁹⁷. O ile nie negowano samej możliwości czasowego przyjmowania zwłok innowierców na cmentarze katolickie, o tyle według Komisji taka możliwość mogłaby wystąpić po porozumieniu z zarządem nekropolii, a nie na podstawie zarządzenia administracyjnego. Była to bardzo istotna deklaracja umożliwiająca dalszą dyskusję w tej materii i była wyraźnym postępem w stosunku do uprzednio prezentowanego stanowiska w kręgach kościelnych. Aby jednak takie rozwiązanie funkcjonowało w praktyce, niezbędne okazałoby się kompleksowe uregulowanie zawierania takich porozumień, aby była to rzeczywista współpraca z władzami administracyjnymi, a nie każdorazowa decyzja podmiotu zarządzającego danym cmentarzem. Komisja nie wspominała jednak o żadnej formie takiego porozumienia, podobnie jak o kategorii wyznań, których członkowie byliby czasowo dopuszczeni do korzystania z cmentarzy katolickich. Może to świadczyć o tym, że nie podchodziła do końca poważnie do takiego rozwiązania i mogła mieć nadzieję na brak szczegółowych regulacji w tej kwestii, co pozwoliłoby mu na uzyskanie niechlubnego statusu martwego przepisu.

Ustalenie opłat za korzystanie z cmentarza miałyby według Komisji leżeć w gestii ordynariusza kościelnego, a nie władz administracyjnych. Niezmienne pozostawało negatywne stanowisko w sprawie organizacji krematoriów, odmówiono także przyjmowania prochów na cmentarze katolickie jako sprzeczne z chrześcijańskimi przekonaniami. Postulowano wyłączenie katolików z obowiązku utrzymywania cmentarzy gminnych tam, gdzie funkcjonował cmentarz katolicki. Biskup Przeździecki przestrzegał też przed określeniem, że projekt został uzgodniony z władzą kościelną, gdyż spotkanie z delegatem MSW miało jedynie charakter wstępny, dlatego Kościół katolicki nie mógłby uznać aktu prawnego w takiej formie jako niesprzecznego z konkordatem⁹⁸.

Kolejna międzyministerialna konferencja odbyła się 22 listopada 1927 r., a do dotychczasowych delegatów dołączył przedstawiciel Ministerstwa Skarbu⁹⁹. Nadal nie udało się ustalić kwestii spornych, MSW zwróciło się więc 9 grudnia 1927 r. do Biura Prawnego Prezydium RM o ich rozstrzygnięcie przez Radę Ministrów¹⁰⁰. Uczuliło także na rozdźwięk między rządową Komisją Konkordatową a kościelną Komisją Papieską w opinii o zgodności postanowień projektu z konkordatem¹⁰¹.

Do września 1928 r. projekt nie doznał żadnych większych przeobrażeń merytorycznych, choć powrócił do formy ustawy, uwzględniono w nim także zmiany w postępowaniu administracyjnym¹⁰². Podobnie było z wersją z 6 listopada

⁹⁷ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 348-349.

⁹⁸ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 349.

⁹⁹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 351.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 352-353.

¹⁰² AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 265.

1928 r., większość postulatów zgłaszanych przez poszczególne ministerstwa nadal nie zostało uwzględnionych, zmiany dotyczyły głównie nazewnictwa i stylu redakcji poszczególnych artykułów¹⁰³.

O pewnym przełomie możemy mówić w przypadku projektu z 7 grudnia 1929 r., w nim bowiem znalazło oddźwięk sporo postulatów zgłaszanych przez Departament Wyznań MWRiOP¹⁰⁴. Dozwolono chowanie zwłok osób duchownych wyznań uznanych przez państwo przez właściwą władzę duchowną, umożliwiono ustalanie opłat za korzystanie z cmentarzy wyznaniowych zarządcom tych cmentarzy (choć po zatwierdzeniu wojewódzkiej władzy administracji ogólnej), a także zakładanie, rozszerzanie i zamykanie cmentarzy przez związki religijne i inne wyznaniowe osoby prawne. To ostatnie rozwiązanie było więc potwierdzeniem uprawnień przyznanych Kościołowi w konkordacie z 1925 r.

20 grudnia bp Szelązek dodał kolejne propozycje: brak konieczności zatwierdzania opłat na cmentarzach wyznaniowych, jeśli nie byłyby wyższe niż na najbliższym cmentarzu gminnym oraz zakaz chowania popiołów na cmentarzach wyznaniowych bez zgody zarządów tych cmentarzy lub ich zwierzchniej władzy duchownej¹⁰⁵. Obiecał także przeprowadzić ankietę w sprawie chowania niekatolików w wydzielonych kwaterach i przedstawić w tej sprawie odpowiednie rozporządzenie biskupów¹⁰⁶. Znamienny był brak sprzeciwu wobec przepisów o krematoriach, co świadczy o pewnym konsensusie w tej kwestii. Oprócz tego w uzasadnieniu zwrócono m.in. uwagę na nieprecyzyjność lub błędność takich określeń jak „chowanie zwłok przez spopielenie” czy „inne wyznaniowe osoby prawne”¹⁰⁷.

Od 1930 r. czyniono starania ku organizacji konferencji z udziałem przedstawicieli rządu i Komisji Papieskiej¹⁰⁸. Finalnie udało się ją przeprowadzić 9 czerwca 1931 r. Uczestniczyli w niej dyrektor Departamentu Wyznań MWRiOP Franciszek Potocki¹⁰⁹, dyrektor Biura Prawnego Prezesa Rady Mini-

¹⁰³ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 363-372.

¹⁰⁴ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 373-376, 378, 380-382, 384, 387.

¹⁰⁵ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 377, 383.

¹⁰⁶ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 386.

¹⁰⁷ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 388-390.

¹⁰⁸ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 408-409.

¹⁰⁹ Franciszek Salezy Potocki (1877-1949) – hrabia, ziemianin, ordynat teplicko-sitkowiecki. W czasie I wojny światowej i wkrótce po niej działacz polskich organizacji kulturalnych i oświatowych na Rusi, wiceprezes Stronnictwa Prawicy Narodowej na Rusi. W 1919 r. powrócił do Polski, gdzie piastował różne funkcje w gospodarce. W latach 1922-1928 pracował jako dziennikarz i działał w Stronnictwie Prawicy Narodowej. 31 października 1928 r. mianowany dyrektorem Departamentu Wyznań MWRiOP, co było owocem sojuszu obozu sanacyjnego ze środowiskiem konserwatywistów. Jako mający dobre stosunki z hierarchiami kościelnymi arystokrata i osoba ugodowa związana z prawicą rozpatrywany był przez piłsudczyków jako gwarant dobrych relacji na linii władza-Kościół. W proteście do ostrej polityki wobec prawosławia prowadzonej przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Spraw Wojskowych złożył dymisję 14 września 1938 r. Zob. P. Leszczyński, op. cit., s. 263-265.

strów Jan Kanty Pięta¹¹⁰, bp Henryk Przeździecki, bp Stanisław Łukomski¹¹¹. O ile z organizacją krematoriów pogodzone się w MWRiOP, wydaje się, że nigdy nie nastąpiło to w przypadku decydentów kościelnych, gdyż z kolejnej wersji projektu zniknęły wszelkie przepisy dotyczące spopielenia zwłok i chowania popiołów¹¹². Przybrała ona już formę niemal tożsamą z przyszłą ustawą, wszystkie główne rozwiązania zostały już ustalone, także ułożenie artykułów było już niemal w formie końcowej. W protokole konferencji możemy przeczytać, że delegaci zgodnie uznali przepisy ustawy za niesprzeczne z konkordatem i prawem kanonicznym¹¹³, co usunęło najpoważniejszą do tej pory przeszkodę w ich uchwaleniu, czyli sprzeciw Kościoła. Porozumiano się także w kwestii zamieszczenia w przyszłym rozporządzeniu wykonawczym regulacji umożliwiających chowanie kardynałów, biskupów diecezjalnych, opatów i innych zwyczajowo przyjętych osób w kościołach. Specjalnym miejscem pochówku dla osób zasłużonych dla państwa miały być Wawel oraz kościół na Skalce. Dla gmin poniżej 2000 mieszkańców wystarczające miałyby też być wystawienie na cmentarzu niewielkiej, drewnianej kostnicy.

18 listopada 1931 r. odbyło się drugie spotkanie w tym samym gronie uzupełnione o osobę bp Adolfa Szelażka¹¹⁴. W tekście projektu wprowadzono jeszcze pewne poprawki, przede wszystkim w kwestii nomenklatury. Finalnie ustalono również, że ustawa nie będzie obowiązywać na terenie województwa śląskiego¹¹⁵. Tak ukształtowała się ostateczna forma projektu ustawy o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonów, która trafiła pod obrady parlamentarne. Znalazła się tam w roku następnym, pierwsze czytanie projektu odbyło się na 55. posiedzeniu Sejmu Rzeczypospolitej III kadencji 13 lutego 1932 r.¹¹⁶, a drugie i trzecie czytanie na 65. posiedzeniu Sejmu 8 marca 1932 r.¹¹⁷, gdzie przeszedł bez poprawek. Senat rozpatrzył go

¹¹⁰ Jan Kanty Pięta¹¹⁰ (1885–1933) – od 1920 r. kierował referatem wyznania prawosławnego w randze radcy ministerialnego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W 1922 r. przeszedł do pracy w Prezydium Rady Ministrów, gdzie najpierw pełnił obowiązki radcy prawnego w Departamencie Ustawodawczym, od sierpnia 1926 r. piastował funkcję kierownika Działu Prawnego Prezesa Rady Ministrów, a od kwietnia 1927 r. do listopada 1932 r. dyrektora Biura Prawnego Prezesa Rady Ministrów. W latach 1932–1933 I Prezes Najwyższego Trybunału Administracyjnego. Zob. Ś. p. Jan Kanty Pięta¹¹⁰, „Kurier Warszawski” z 11 kwietnia 1933, s. 4.

¹¹¹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 433.

¹¹² AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 410-423.

¹¹³ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 433.

¹¹⁴ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 500-502.

¹¹⁵ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 520, 522. W 1934 r. przepisy ustawy zostały za pomocą ustawy Sejmu Śląskiego rozciągnięte na teren województwa śląskiego, zmiany dotyczyły jedynie określenia podmiotów władz administracyjnych odpowiedzialnych za wykonanie przepisów ustawy.

¹¹⁶ Biblioteka Sejmowa, Parlamentaria polskie 1919–1997 (dalej: BS, PP), Sejm 1919-1939, 3 kadencja 1930–1935 (dalej: Sm3k), Stenogramy (dalej: St), *Sprawozdanie Stenograficzne z 55 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 13 lutego 1932 roku* (dalej: SS55), s. 57.

¹¹⁷ BS, PP, Sm3k, St, *Sprawozdanie Stenograficzne z 65 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 8 marca 1932 roku* (dalej: SS65), s. 64.

9 dni później, czyli 17 marca 1932 r. na 38. posiedzeniu III kadencji izby wyższej¹¹⁸. Tam również przeszedł bez poprawek, tym samym uchwalono ustawę o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu, weszła w życie 26 października 1932 r.

W 1932 r. przeniesiono część kompetencji z zakresu zdrowia publicznego z MSW do Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej (przemianowanego w tym samym roku na Ministerstwo Opieki Społecznej¹¹⁹), sprawy cementarzy ze stanowiska sanitarno-technicznego pozostały jednak w gestii resortu spraw wewnętrznych¹²⁰. Administracją cementarzy komunalnych i wojennych zajmować się miały głównie Departament Samorządu i Departament Techniczno-Budowlany¹²¹.

Zadanie przygotowania rozporządzenia wykonawczego do ustawy przydzielono jednak Ministerstwu Opieki Społecznej, gdzie prace rozpoczęto szybko i intensywnie, gdyż 29 września 1932 r. gotowy projekt przesłano do MWRiOP¹²². Całość była już w zaawansowanym stadium i bardzo nieznacznie różniła się od tekstu przyszłego rozporządzenia¹²³, jego wejście w życie początkowo planowane było na czas uzyskania mocy obowiązującej przez ustawę. 19 października, po konsultacjach w Departamencie Wyznań¹²⁴, minister Janusz Jędrzejewicz¹²⁵ zaproponował wyjątek od wyłączności przechowywania ciał w kościołach i kaplicach pozacmentarnych, co dozwolone było tylko na czas obrzędu religijnego. Wyjątek ten polegał na przedłużeniu takiej możliwości w przypadku zwłok osoby duchownej lub świeckiej na mocy przywileju lub zwyczaju¹²⁶. Motywował to

¹¹⁸ BS, PP, Senat 1922–1939, 3 kadencja 1930–1935, Stenogramy, *Sprawozdanie Stenograficzne z 38 posiedzenia w dniu 17 marca 1932 roku* (dalej: SS38), s. 3.

¹¹⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 12 lipca 1932 r. o wprowadzeniu nazwy „Minister Opieki Społecznej” i „Ministerstwo Opieki Społecznej” (Dz. U. nr 64, poz. 597).

¹²⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 czerwca 1932 r. o przekazaniu zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawach zdrowia publicznego Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej (Dz.U. nr 52, poz. 493).

¹²¹ Statut organizacyjny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (M. P. 1932 nr 148, poz. 182).

¹²² AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 573.

¹²³ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 577-589.

¹²⁴ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 574-576.

¹²⁵ Janusz Jędrzejewicz (1885–1951) – od 1914 r. członek Polskiej Organizacji Wojskowej, od lutego do lipca 1917 r. adiutant Józefa Piłsudskiego w Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu. W latach 1918–1923 rozwijał karierę wojskową, w latach 1924–1926 dyrektor Państwowego Seminarium Nauczycielskiego im. Sz. Konarskiego w Warszawie. Po zmianie władzy w 1926 r. urzędnik do specjalnych poruczeń Prezesa Rady Ministrów, od 1927 r. wizytator Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W latach 1928–1935 poseł na Sejm II i III kadencji, a w latach 1935–1938 senator IV kadencji. W latach 1930–1935 wiceprezes Wielkiej Rady Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Współtwórca konstytucji kwietniowej. Od 12 sierpnia 1931 r. minister WRiOP, od 10 maja 1933 r. równocześnie premier RP (zachował funkcję ministra). Oba stanowiska piastował do 13 maja 1934 r. Za jego kadencji przeprowadzono obszerną reformę szkolnictwa powszechnego i doprowadzono do rozbudowy szkolnictwa zawodowego. Zob. P. Leszczyński, op. cit., s. 242-244.

¹²⁶ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 570.

praktyką umieszczania przed pogrzebem w świątyniach ciał osób duchownych różnych wyznań oraz patronów kościołów na czas dłuższy. Minister postulował też podział kraju na rejony, z których zwłoki miałyby trafiać do z góry określonych zakładów uniwersyteckich¹²⁷. Przydzielenie uniwersytetowi miejscowości, z której miałyby otrzymywać zwłoki spoza wyznaczonego rejonu miałyby być możliwe na podstawie porozumienia zainteresowanych uczelni i zgody wojewody, a zawiadamiać o posiadaniu zwłok (po zgłoszeniu zapotrzebowania) miałyby powiatowa władza administracji ogólnej. W przypadku trudności Jędrzejewicz dopuszczał uregulowanie tych kwestii w formie okólnika (co ostatecznie się stało). Proponował też ustanowienie możliwości wydawania zgody na pochówek poza cmentarzem (min. w grobowcach i mauzoleach rodzinnych) przez ministra opieki społecznej, ewentualnie wojewodę¹²⁸.

16 maja 1933 r. w Ministerstwie Opieki Społecznej odbyła się konferencja¹²⁹ z udziałem przedstawiciela Biura Episkopatu księdza kanonika Zygmunta Choromańskiego¹³⁰. 31 maja wysłano do MWRiOP poprawioną wersję projektu. Po uzyskaniu sierpniowej opinii Komisji Papieskiej o jego zgodności z konkordatem¹³¹ we wrześniu Departament Wyznań MWRiOP nie widział już żadnych przeszkód w wydaniu uzgodnionego rozporządzenia¹³². Prace nad nim poszły więc znacznie sprawniej niż nad ustawą, choć nie udało się ich zakończyć przed wejściem w życie tej drugiej, stąd czasowy rozdźwięk w datach ich uchwalenia i uzyskania mocy obowiązującej.

Podsumowanie

Mimo przesadnie długiego okresu opracowywania przepisów ustawy z 1932 r. i rozporządzenia z 1933 r., a także rezygnacji z wielu postępowych rozwiązań, samo ich uchwalenie w takiej formie i w tamtym czasie należy rozpatrywać w kategoriach istotnego sukcesu. Z przebiegu wieloletnich prac nad poszczególnymi projektami widzimy bowiem, że głównym powodem ich hamowania

¹²⁷ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 571. Proponowany podział: woj. warszawskie, łódzkie, lubelskie i bieloostockie – Uniwersytet Warszawski; woj. wileńskie, nowogródzkie i poleskie – Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie; woj. lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie i wołyńskie – Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie; woj. krakowskie, śląskie i kieleckie – Uniwersytet Jagielloński; woj. poznańskie i pomorskie – Uniwersytet Poznański.

¹²⁸ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 572.

¹²⁹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 595.

¹³⁰ Zygmunt Choromański (1892–1968) – w latach 1917–1926 notariusz w Kurii Metropolitalnej Warszawskiej, w 1921 r. został obrońcą węzła małżeńskiego w sądzie arcybiskupim, w tym też czasie został wykładowcą w Wyższym Metropolitalnym Seminarium Duchownym w Warszawie (do 1929). Po II wojnie światowej biskup pomocniczy warszawski i sekretarz generalny Konferencji Episkopatu Polski (1946–1968). Zob. M. Smoliński, *Biskup negocjator. Zygmunt Choromański (1892–1968)*, Warszawa 2014, s. 30–40, 58–59.

¹³¹ AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 603.

¹³² AAN, MWRiOP, syg. 658, k. 602.

i przekształceń były postulaty wyznaniowe zgłaszane przez Departament Wyznań MWRiOP oraz przez związki i instytucje wyznaniowe. Naturalny prym wiódł w tym aspekcie Kościół rzymskokatolicki, którego przemożny wpływ na dyskurs polityczno-społeczny w międzywojennej Polsce nierzadko doprowadzał do istotnych modyfikacji projektów aktów prawnych, a nawet całkowitego ich uśmiercenia jeszcze przed wejściem na ścieżkę legislacyjną. Taki los spotkał chociażby przygotowane przez MWRiOP i Ministerstwo Sprawiedliwości projekty rozporządzeń prezydenta o uznawaniu związków religijnych i o zmianie wyznania¹³³, czy projekty prawa małżeńskiego i prawa o aktach stanu cywilnego autorstwa Komisji Kodyfikacyjnej¹³⁴. W przypadku prawa chowania zmarłych ostra postawa Kościoła wynikała z głębokiego przeświadczenia o przysługującym mu, niezależnie od władzy świeckiej, uprawnienia do normowania pogrzebu swych wiernych¹³⁵.

Tymczasem w ustawie o chowaniu zmarłych z 1932 r. udało się zawrzeć wiele nowoczesnych i potrzebnych rozwiązań sanitarnych i organizacyjnych, jak np. obowiązek zakładania cmentarzy gminnych dla obywateli wszystkich wyznań czy nakaz budowy kostnic lub domów przedpogrzebowych. I choć ustępstwa w postaci m.in. umożliwienia zakładania cmentarzy przez związki wyznaniowe i rezygnacji z możliwości spopielenia zwłok należy uznać za poważne, to zmiany tego typu nie wypaczyły pierwotnego charakteru ustawy i jej podstawowych założeń. Kwestie sporne przy prawie chowania zmarłych nie miały tak kontrowersyjnego dla Kościoła charakteru jak chociażby te przy wspomnianym prawie małżeńskim, jednak nietrudno wyobrazić sobie kontynuację takiego jałowego konfliktu przez kolejnych 7 lat, aż do tragicznego dla II Rzeczypospolitej września 1939 r. i końca wszelkich legislacyjnych debat. Dlatego też warto docenić kompromis, który poskutkowało ujednoliceniem prawa na terenie całego kraju w tej trudnej w perspektywie ludzkiego przemijania dziedzinie życia społecznego. Tym bardziej, że jego owoc obowiązywał aż do 16 lutego 1959 r., kiedy to wszedł w życie jego obowiązujący do dziś następca, czyli ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych¹³⁶.

¹³³ K. Łopatecki, *Przebieg prac nad projektami rozporządzeń prezydenta o uznawaniu związków religijnych oraz o zmianie wyznania w Polsce w latach 1926–1927, w świetle dokumentów Archivio Segreto Vaticano*, MH-I 2012, t. XI, s. 434–439.

¹³⁴ K. Krasowski, *Prawo o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, z. 2, s. 248–249.

¹³⁵ H. Insadowski, *Kościelne prawo pogrzebowe*, Włocławek 1930, s. 2.

¹³⁶ Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (Dz. U. nr 11, poz. 62).

Bibliografia

Archiwalia

- Archiwum Akt Nowych, Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, syg. 658 – Cmentarze – grzebanie zmarłych – ustawa o chowaniu zmarłych i stwierdzeniu przyczyn zgonu, rozporządzenie wykonawcze i instrukcje.
- AAN, MWRiOP, syg. 659 – Cmentarze – rozporządzenia, instrukcje o zakładaniu cmentarzy, taryfach opłat za obrzędy pogrzebowe, wywłaszczaniu pod cmentarze itp. oraz dotyczące cmentarzy w wielu parafiach.
- Biblioteka Sejmowa, Zespół: Parlamentaria polskie 1919–1997, Sejm 1919–1939, 3 kadencja 1930–1935, Stenogramy, *Sprawozdanie Stenograficzne z 55 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 13 lutego 1932 roku.*
- BS, PP, Sm3k, St, *Sprawozdanie Stenograficzne z 65 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej z dnia 8 marca 1932 roku.*
- BS, PP, Senat 1922–1939, 3 kadencja 1930–1935, Stenogramy, *Sprawozdanie Stenograficzne z 38 posiedzenia w dniu 17 marca 1932 roku.*

Akty prawne i okólniki

- Dziennik Praw Królestwa Polskiego. 1849, t. 38, nr 118.
- Biuletyn Dyrekcji Zdrowia Publicznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1918, nr 1.
- Dekret Naczelnika Państwa z dnia 8 lutego 1919 r. Państwowa Zasadnicza Ustawa Sanitarna (Dz. Pr. P. Pol. nr 15, poz. 207).
- Ustawa z dnia 19 lipca 1919 r. Zasadnicza Ustawa Sanitarna (Dz. Pr. P. Pol. nr 63, poz. 371).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 listopada 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia mocy obowiązującej ustaw sanitarnych, na województwa: nowogródzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty, grodzieński, wołkowyski i białowiecki województwa białostockiego (Dz. U. nr 100, poz. 720).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 lipca 1922 r. w przedmiocie rozciągnięcia na Ziemię Wileńską ustaw sanitarnych oraz dotyczących ograniczeń sprzedaży i użycia napojów alkoholowych (Dz. U. nr 64, poz. 569).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 6 maja 1920 r. w sprawie przewożenia i ekshumacji zwłok (Dz. U. nr 42, poz. 257).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 26 kwietnia 1921 r. w przedmiocie uzupełnienia art. 7 rozporządzenia Ministra Zdrowia Publicznego w sprawie przewożenia i ekshumacji zwłok (Dz. U. nr 39, poz. 242).
76. Okólnik w sprawie przewozu zwłok z zagranicy, K. IIIb-2222 (Dz. Urz. MSZ 1923 nr 7, s. 125-127).
- Obwieszczenie z dnia 19 lipca 1920 r. w przedmiocie sprostowania rozporządzenia Ministra Zdrowia Publicznego w sprawie przewożenia i ekshumacji zwłok (Dz. U. nr 57, poz. 360).
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia Publicznego z dnia 27 marca 1922 r. w przedmiocie przewożenia i ekshumacji zwłok oraz zgłaszania zatruc ołowiem, cynkiem,

fosforem, arsenikiem i rtęcią w zakładach przemysłowych, fabrykach i warsztatach na obszarze województw: nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego i powiatów: białowieskiego, grodzieńskiego i wołkowyskiego województwa białostockiego (Dz. U. nr 35, poz. 298).

Ustawa z dnia 28 listopada 1923 r. w przedmiocie zniesienia Ministerstwa Zdrowia Publicznego (Dz. U. nr 131, poz. 1060).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 stycznia 1924 r. w przedmiocie rozdziału kompetencji Ministra Zdrowia Publicznego (Dz. U. nr 9, poz. 86).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 12 lipca 1932 r. o wprowadzeniu nazwy „Minister Opieki Społecznej” i „Ministerstwo Opieki Społecznej” (Dz. U. nr 64, poz. 597).

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 21 czerwca 1932 r. o przekazaniu zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawach zdrowia publicznego Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej (Dz. U. nr 52, poz. 493).

Statut organizacyjny Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (M. P. 1932 nr 148, poz. 182).

Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu (Dz. U. nr 35, poz. 359).

Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 30 listopada 1933 r. o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu, wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych i Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (Dz. U. 1934 nr 13, poz. 103).

Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dn. 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.) (Dz. U. nr 72, poz. 501).

Opracowania i materiały prasowe

Balińska M., *80-lecie Państwowego Zakładu Higieny*, „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 1998, t. 49 (suplement).

Chodyński Z., *Cmentarz*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, wyd. M. Nowodworski, t. 3, Warszawa 1874.

Długozima A., *Cmentarze jako ogrody żywych i umarłych*, Warszawa 2011.

Dziobek-Romański J., *Cmentarze – zarys regulacji historycznych, prawnych i kanonicznych*, „Rocznik Historyczno-Archiwalny” 1999, t. XIII.

Hrynicky W., *Bezpieczeństwo kulturowe na przykładzie ochrony miejsc spoczynku*, [w:] *Zbornik vedeckých a odborných prác, Národná a medzinárodná bezpečnosť*, Liptovský Mikuláš 2012.

Insadowski H., *Kościelne prawo pogrzebowe*, Włocławek 1930.

Janicki D., *Cmentarze w polskim prawie administracyjnym*, „Security, Economy and Law” 2014, nr 4.

Kolbuszewski J., *Cmentarze*, Wrocław 1996.

Krasowski K., *Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej*, Poznań 1996.

- Krasowski K., *Prawo o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, z. 2, s. 248-249.
- Leszczyński P., *Centralna administracja wyznaniowa II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa 2006.
- Łopatecki K., *Przebieg prac nad projektami rozporządzeń prezydenta o uznawaniu związków religijnych oraz o zmianie wyznania w Polsce w latach 1926–1927, w świetle dokumentów Archivio Segreto Vaticano*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2012, t. XI.
- Majdecka-Strzeżek A., *Historyczne cmentarze ogrody pamięci jako wyróżniki krajobrazu kulturowego*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” 2012, nr 2-A, z. 7.
- Mazurkiewicz J., *Non omnis moriar. Ochrona dóbr osobistych zmarłego w prawie polskim*, Wrocław 2010.
- Policja lekarska. O grzebaniu ciał zmarłych*, wyd. w Drukarni Stanisława Strąbskiego, Warszawa 1846.
- Resler T., *Konkordat z 1925 roku – podstawa funkcjonowania kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej*, „Acta Erasmiana” 2016, t. XIII.
- Słownik Biograficzny Miasta Lublina*, red. T. Radzik, J. Skarbek, A. Witusik, t. I, red., Lublin 1993.
- Smoliński M., *Biskup negocjator. Zygmunt Choromański (1892–1968)*, Warszawa 2014.
- Snitko-Rzeszut J. (red.), *Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego: Katyń*, Warszawa 2000.
- Starzecka K., *Lokalizacja cmentarza wyznaniowego w świetle przepisów prawa polskiego o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2014, t. 17.
- Szczerbiński M., Wieczorek G., *Legionista, naukowiec, polityk. Życie i działalność profesora Bronisława Hełczyńskiego (1890-1978) w kraju i na obczyźnie*, [w:] *Między historią a prawem. Tom studiów dedykowany pamięci Bronisława Hełczyńskiego (1890–1978)*, red. P. Leszczyński, R. Niro, M. Szczerbiński, Gorzów Wielkopolski 2007.
- Uniwersał do Miast Wolnych względem cmentarzy i szlachtuzów*, Suplement do „Gazety Warszawskiej” 1792.
- Walker G. A., *Gatherings from grave yards: particularly those of London: with a concise history of the modes of interment among different nations, from the earliest periods. And a detail of dangerous and fatal results produced by the unwise and revolting custom of inhuming the dead in the midst of the living*, London 1839.
- Zaorski K., *Udział Bronisława Hełczyńskiego w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2018, t. XVII, z. 1.

STRESZCZENIE

Regulacje prawne związane z pochówkiem pojawiały się już w starożytności i dotyczyły przede wszystkim ograniczeń w wyborze lokalizacji jego wyprawienia. W średniowieczu zarówno kwestie organizacyjne, jak i prawne stały się w tym temacie domeną Kościoła, co zaczęło zmieniać się w połowie XVIII w. Po odrodzeniu państwa polskiego szybko udało się uchwalić akty prawne dotyczące ogólnych spraw sanitarnych (dekret i ustawa z 1919 r.) oraz ekshumacji i przewożenia zwłok (rozporządzenie z 1920 r.). Wcześniej rozpoczęto też prace nad nowymi regulacjami dotyczącymi chowania zmarłych, które trwały co najmniej od 1921 r. W trakcie ponaddziesięcioletnich prac przygotowano łącznie kilkanaście wersji ustawy, jednak swój podstawowy kształt (przybliżony do efektu końcowego z 1932 r.) zyskała już w pierwszej połowie lat dwudziestych. Poszczególne projekty różniły się najczęściej niewielkimi elementami, jak nazewnictwo czy drobne zmiany merytoryczne i techniczne. Zorganizowano wiele międzyministerialnych konferencji, a w dyskusjach oprócz ich twórców brali udział m.in. przedstawiciele Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwa Robót Publicznych i Ministerstwa Sprawiedliwości. Głównymi kwestiami spornymi przedłużającymi prace okazały się uprawnienia związków wyznaniowych w stosunku do organizacji cmentarzy oraz możliwość spopielenia ciał i zakładania krematoriów. Wątpliwości w formie niedoboru tych pierwszych i niedopuszczalności ciałopalenia zgłaszał Departament Wyznań MWRiOP i same instytucje wyznaniowe, przede wszystkim reprezentanci Kościoła rzymskokatolickiego, co prowadziło do długotrwałej niemożliwości uchwalenia ustawy. W końcu udało się jednak zawrzeć kompromis, na którym merytorycznie skorzystał głównie Kościół, gdyż zrealizowano jego podstawowe postulaty. Finalnie ustawę uchwalono w 1932 r., a rozporządzenie wykonawcze w roku następnym. W kontekście trudności, z jakimi mierzono się przy ich opracowywaniu oraz wyznaczenia wielu nowoczesnych rozwiązań sanitarnych, ich uchwalenie należy uznać za pozytywny moment w historii międzywojennej polskiej legislacji.

SUMMARY

From the ministerial work on the unification of burial law in the Second Polish Republic

Regulations related to burial had already appeared in antiquity, and mainly concerned restrictions on the location of burials. In the Middle Ages, both organizational and legal issues in this matter became the domain of the Church, which began to change in the middle of the 18th century. After the revival of the Polish state, legal acts concerning general sanitary matters (decree and act of 1919) and the exhumation and transportation of corpses (ministerial decree of 1920) were quickly adopted. Work on the new regulations regarding burial of the deceased lasted at least from 1921. Over

a decade, over a dozen versions of the bill were prepared, but its basic form (similar to the final text of the act of 1932) had already taken shape in the first half of the twenties. Individual draft laws differed most often in small elements, such as nomenclature or technical and minor substantive changes. In the organized interministerial conferences representatives of many governmental units participated, among others from the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment, the Ministry of Public Works, and the Ministry of Justice. The main disputable issues prolonging work were the authorizations of religious organizations in the matter of the establishment of cemeteries and the possibility of incinerating corpses and setting up crematoria. Doubts in the form of the deficiency of the first ones, and the inadmissibility of body-burning were reported by the Department of Religious Affairs of the Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment, and by the religious institutions themselves (mainly the Roman Catholic Church), which led to the long-term impossibility of adopting the act. In the end, however, the conflicted sides were able to reach a compromise, which essentially benefited the Church, because its basic postulates were fully implemented. The act was passed in 1932, and the executive regulation was passed in the following year. In the context of the difficulties that were faced during the work, and the importance of many modern sanitary solutions, their adoption should be considered a positive moment in the history of interwar Polish legislation.

